

Rapport från lättvandrad naturguidning vid Gammelström och Tyresta 16 maj 2023 kl 18.00-21.00

Martina Kiibus

Åh, vilken härlig guidning! Det är något med att guida på kvällen, det blir ofta en särskild stämning då. 20 personer deltog i blandade åldrar. Fem stycken var ca 25-27, sen var det ganska jämn åldersfördelning uppåt. En dryg tredjedel var nya. Det här är en fördel med kvällsguidningar, att vi når nya målgrupper. Info via vänner, hemsidan, en guidning som jag hade i Judarskogen för Naturskyddsföreningen och program från tidigare guidningar. I början av guidningen regnade det, men så fort vi kom igång slutade det så vi fick en fin kväll tillsammans.

Vi började vid busshållplats Nyfors där jag introducerade guidningen och biologiska mångfaldens dag som är den 22 maj, så vi tjuvstartade firandet lite. Berättade om den FN-rapport om biologisk mångfald där det står att uppemot en miljon arter riskerar att utrotas om vi inte gör något – nu! Vi befinner oss mitt i en massutrotning, som orsakas av en enda art, den så kallade förnuftiga människan, Homo sapiens. Främsta anledningarna till denna massutrotning och förlust av biologisk mångfald är markförändringar (För Sveriges del framför allt vårt skogsbruk, men även jordbruket, dvs bristen på ängs- och hagmarker), klimatförändringarna och föroreningar.

Så gick vi vägen bort mot Tyresta-entréskylten vid Prästängen. Tyresta börjar egentligen inte här, men berättade om det blivande Barnsjöreservatet där skogen norr om Tyresö-Flaten kommer att ingå. En vacker vriden grov torraka fick bli vår ingång till skogen. En torraka som var full av härliga kläck- och ingångshål av alla de skalbaggar som måste ha döda träd för att leva. Bland annat såg vi spår av brun barkbock och olika vedsteklar. När stekelmamman lägger sina ägg ympar hon in svamp med äggläggningröret så att hennes larver får mer lättsmält mat. Det fanns också en hel del större hackspettshål. Ett fint exempel på biologisk mångfald och vikten av döda och gamla träd!

På en slänt blommade liljekonvaljen. Det är något visst med vita blommor i skogen. Hela växten är giftig, men pga dess rena vita färg har den ändå fått stå symbol för Jungfru Maria och den obefläckade avlelsen. Några blåa violer blommade bland liljekonvaljen. Tittade på violens vita kontrastfärg i mitten av blomman och de mörkblåa streck som leder mot mitten, som vägvisare för de pollinerande insekterna. Här växte också gråfibbla som ännu inte börjat blomma. Visade dess bladundersidor som är ludna för att förhindra avdunstning och bladen är tätt tryckta till marken för att undgå att bli uppåtna av betesdjur, som en anpassning till hagmarksmiljöer. En deltagare hittade överblommad vårfryle och undrade vad det var så då berättade jag om vårfrylens frön som har små fettdroppar som myrorna tycker om och på så sätt bidrar till fröspridningen.

Fortsatte till en granstubbe och låga som var översållad av klibbticka. En vacker ticka med orangeröd tillväxtzon. Den är en viktig nyckelart som banar väg för många andra, till exempel är det många ovanliga skalbaggar som behöver inte bara död ved utan klibbtickerötad död ved för att kunna leva.

Vi gick vidare och kom längre in i granskogen. Här blommade blåbärsblommorna, som alla fick smaka av. Precis som klibbtickan är blåbär en fantastisk nyckelart, dvs vi är många som gynnas av blåbär. Men tyvärr minskar den i våra produktionsskogar eftersom det blir alltför öppet på kalhyggena eller för tätt i granplanteringarna.

Gick längs vattnet och stannade vid en liten slänt med mängder av harsyra i blom. Ännu en fin vit blomma som lyser upp i skogen. Visade dess fina violetta ådror som leder mot mitten för att vägleda pollinatörerna. Harsyran fungerar också som en vädervisare och drar ihop sig vid regn eller mulet väder. När det regnar böjer sig dessutom blomman neråt så att den blir som sitt eget paraply. Läste Harry Martinssons fina strof om harsyran, ”den vackra tینگliga acetosellan”. ”Som alltid är samma vackra syn”.

Gick över bron vid Gammelström och lyssnade på det porlande vattnet och tittade på den slingrande ån och pratade om vikten av meandrande åar som livs- och spridningsmiljöer för många växter och djur. Alrötterna som kantar ån inger nästan ett tropiskt intryck, som en mangroveskog. Pratade om att man inte behöver åka så långt för att uppleva exotisk och vacker natur. Vikten av ”hemester”, att semestra mer på hemmaplan, dels för att det inte håller att åka flyg kors och tvärs över världen av miljöskäl men också för att hemmanaturen är så mycket mer lättillgänglig och finns där hela tiden. Och då är ju Tyresös natur alldeles ypperlig att fira sin ”hemester” i!

Vi gick en liten bit på cykelbanan till det stora beståndet av sårlåka som ännu inte hade börjat blomma. Sårlåkan är ovanlig och är en signalart för rika skogsmiljöer, så det är ju kanske inte så konstigt att den trivs just här. Den har använts till att läka sår förr, därav dess namn.

På en stubbe blommade harsyran så fint. Mitt emot den växer en grovstammig gran med små perfekt runda hål av den lilla granbarkgnagaren, en skalbagge som bara gnager i barken på äldre granar och som med sina hål visar att vi är i en skog med gamla granar. Kom som så ofta in på granbarkborren som ju borrar sig in i veden och varför den sällan är ett större problem i riktiga skogar (den tycker inte om doften av löv, den angriper framför allt torkstressade träd och de mossklädda markerna håller fukten i skogen, det bor rosteklar i de döda lågorna som äter granbarkborrarna och i gammelskogen kan granarna kommunicera med varandra via mykorrhizan och skicka iväg kemiska varningssignaler till omgivande granar om att det är läge att bilda försvarsämnen). Med andra ord, det är inte granbarkborren som är problemet, det är skogsbruket!

Så var vi inne i Tyresta, den största gammelskogen i Sverige söder om Dalälven! Och även om vi bara gick i kanten av reservatet så är det så fint. Med lågor, mossklädda stenar och

stubbar, hänglavar, olika åldrar på träden och olika nyanser i det gröna. Pratade om skogens kvaliteter och att det inte är många skogar i Sverige som ser ut så här. Och att en riktig gammelskog är en av de artrikaste naturtyper vi har i Sverige.

På undersidan av en låga växte vedticka, en jättebra signalart för äldre barrskogar med kontinuitet av döda träd, alltså en gammelskog med hög mångfald! Pratade om att biologisk mångfald tar tid, att träden måste få leva, åldras och dö i sin egen takt, att det behöver finnas döda träd i olika stadier för att få en myllrande skog.

Vi tittade också på en liten tuva av äppelmossa med sina fina äppelkart-liknande sporkapslar. Jag hade med mina lappar så att de som ville kunde titta i den. Alla ville göra det och skogen fylldes av förundrade utrop. Det var så otroligt vackert, särskilt nu när sporkapslarna var hade vattendroppar som glimrade i ljuset från lapparna. Deltagarna älskade att titta i lapparna, ”det var som att upptäcka en ny värld!”.

Vi tittade också på några av de lavar som klädde granarna; blåslav, näverlav och tagellav samt nedfallen skägglav. Pratade om att en lav är en symbios mellan en alg och en eller flera svampar och att den här symbiosen är känslig och ofta långsamväxande. En rikedom på lavar visar att det är ren luft och en kontinuitet i skogen.

Gick vidare till Oppsätra och berättade om torpets historia och hur man kan se i landskapet att det legat ett torp där, med syrenbuskarna och äppelträden. Här gjorde vi en liten blomexkursion och njöt av den blommande mångfalden. Av blommor som är typiska för torrbackar och ängs- och hagmarker. Ännu en av våra artrikaste naturtyper. Några av de blommor vi tog upp var:

Vårbrodd – ett jättegott gräs vars stjälkar smakar som gräddkola.

Skogslök – som smakar gott av lök.

Gullviva – vars blad liksom gråfibblans är tryckta mot marken som skydd mot bete. Pratade också om enen vars taggar är ett annat sätt att skydda sig. Gullvivan har orange-röda streck som leder in mot mitten. För att undgå självpollinering mognar ståndarna och pistillerna i de enskilda blommorna inte vid samma tidpunkt. Den kallas också för majnycklar, Jungfru Marie nycklar, St Pers nycklar eller mormor mamelucker.

Gökärt – här är det svårare att se ståndarna och pistillerna, men om man drar ner de yttre kronbladen så öppnar sig som en gång in till ståndarna och pistillerna. Och det är precis det humlorna gör! De tynger ner blomman och så kan de komma åt blommans inre.

Knippfryle – en släkting till vårfrylen som vi tittat på tidigare.

Vid ett par mäktiga ekar pratade vi om eken som ju också är en del av det öppna kulturlandskapet och dess betydelse för den biologiska mångfalden. Samt vikten av att förstå att eken hör hemma i ett hävdad kulturlandskap, och att om dessa marker inte hålls efter, så kommer de att växa igen. På en av ekarna växte gulmjöl, en lav som är typisk för barken på bland annat äldre ekar, och ekticka en hotad ticka som växer på gamla ekar.

Här började deltagarna fladdra iväg och utforska ekmiljöerna på egen hand. Några mätte omkretsen på eken med sina armar, andra tittade nära på alla barkspringor, några hade mina lappar och utforskade miljön. Helt underbart att se!

Lyckades samla ihop oss så småningom och så gick vi upp på kullarna fram till en björkhögstubbe med fnösketicka och jättesvampmal och spår av björksplintborre, vars larvers utgångshål är som kulhål på rad. Precis som brun barkbock och många andra vedlevande insekter är de god mat för många av våra hackspettar. Berättade om fnösketickan som använts för att göra upp eld och att jättesvampmalen är en signalart.

På en liten bergskant växte de små söta ormbunkarna svartbräken och stenbräken.

Gick vidare till ett fint bestånd mandelblom med sin ljuvliga milda doft, vars blad också är tryckta mot marken. Nu hade vi sett gullviva, mandelblom och blå viol. Flera av deltagarna började spontant sjunga Sjösala vals och hoppades på lite kattfot också...

Pratade om alla sinnrika anpassningar till pollinering och hur viktig pollineringen är för mångfalden av blommor men också för att vi ska få mat. 75 procent av alla våra matgrödor pollineras av insekter. Samtidigt är blomrikedomen viktig för att vi ska få pollinatörer. Och – här har vi verkligen en minskning i mångfald, en insektsdöd. Våra pollinatörer dör ut dels för att det knappt finns några ängs- eller hagmarker kvar, dels för att de bekämpningsmedel som används i jordbruket inte gör någon skillnad på skadeinsekter och nyttoinsekter utan alla slås ut. Så vi säger av de grenar vi sitter på från två ändar. Det man kan göra för att inte bidra till detta vansinne är att äta mer ekologisk mat där det inte används bekämpningsmedel, att ha blommor som lockar pollinatörer och bygga insektshotell eller ännu hellre spara döda och gamla träd så att insekterna har någonstans att bo.

Gick ner mot Lillsjön och stannade vid en grovstammig tall och pratade om de månghundraåriga tallarna som finns i Tyresta och att en förutsättning för att tallen ska bli så gammal är dess samarbete med svamparna genom mykorrhizan. Om det underjordiska nätverk som finns under våra fötter! Och där så mycket kol kan lagras. Vilket gör att gammelskogen är en mycket mer effektiv kolsänka än ungskogar där det inte hunnit utvecklas så mycket mykorrhiza. Så, när vi bevarar gammelskogen hanterar vi faktiskt två av våra främsta globala kriser, förlusten av biologisk mångfald och klimatkrisen.

Gick vidare på till några tallar som hade flera talltickor på sina stammar. Talltickan är ännu en signalart som signalerar höga naturvärden, i det här fallet gamla skyddsvärda tallar.

Så var det dags för fikapaus vid Lillsjön. Så skönt att sitta där på hällarna i kvällningen. Sjön låg alldeles stilla, regnfukten gjorde att det var som en dimma över skogen, solen bröt igenom lite lagom till pausen så det blev en helt fantastiskt trolsk stämning.

Efter pausen frågade jag om någon kunde gissa hur gammalt berget vi satt på var. Vårt urberg, berget som vi hade suttit på är nästan två miljarder år gammalt! Från början var det kanske Himalaya-högt, men sedan har det vittrat ner under årmiljonerna till de hällar vi satt på. Jag målade upp en snabb exposé genom historien där jag förflyttade mig framåt som på en tidslinje. Så blev det ett långt hopp fram till för ungefär 50 – 100 miljoner år sen när vårt urberg sprack upp och det för Tyresö så karaktäristiska sprickdalslandskapet bildades. Ytterligare ett hopp fram och vi befann oss vid den senaste istiden som hade sitt max för 18000 år sen, den inlandsis som slipat hällarna och ytterligare omformat vårt landskap. Efter att isen smält dök de första människorna upp i Sverige, alltså för lite mer än 10 000 år sen. Under större delen av mänsklighetens historia har vi levt som samlare och jägare och bara ägnat ett par timmar åt dagen åt att arbeta och resten åt att dansa, sjunga och hålla ihop flocken. Så småningom blev vi jordbrukare och så, någon gång på 1700-talet kom man på att det där kolet som legat och lagrats i marken 285 miljoner år kanske var värt att bryta och elda upp, att det kunde vara en bra energikälla. Att kunna tro att det kol som lagrats sen dinosauriernas tid ska kunna eldas upp på en gång utan att det ska få konsekvenser är otroligt naivt.

Och där började det stora omdanandet av vår omvärld. Ett omdanande som accentuerats under 1900-talet. Skog skövlas, gamla kulturmarker odlas upp eller växer igen och förbränningen av fossila bränslen leder till ett allt varmare klimat. Det handlar alltså om försvinnande kort tid som vi människor har åstadkommit skrämmande mycket. Och – vi har ännu kortare tid på oss att vända trenden. Men vi har faktiskt inget val! Det handlar om vår överlevnad, om allas rätt att myllra, flyga, krypa, simma och leva. Ville också inge en känsla av hopp och att det vi gjorde där och då har betydelse, att vi var ute tillsammans för att njuta av och komma nära naturen på ett hållbart sätt.

Häriifrån gick vi tillbaka över bron till norra stranden av Tyresö-Flaten. Fortsatte till en ihålig ek som är full av härlig mulm, en häxbrygd av pulvriserad ved som svampar har rötat, skalbaggsvingar och spillning från fladdermöss och skalbaggar. I en ek kan det finnas flera hundra liter mulm, men för att en ek ska börja urholkas till mulm så behöver den vara minst 200 år gammal. Mulmen skapar sen sin egna värld och är hemvist för många sällsynta skalbaggar, mulmen är en del av mångfalden. En av de yngre deltagarna spanade in mulmen med luppen och såg små vingar och andra insektsdelar.

Vi gick ut till hällen vid Tyresö-Flaten och en torraka med spår av brun barkbock och med svart spiklav som växte på den. Lät deltagarna titta på de små spikarna lupporna och så njöt vi av att blicka ut över den stilla trolska sjön.

Så kom vi då till kattfoten, ett stort bestånd men som tyvärr inte var i blom ännu. Men ändå, det är så fint att få se så många blad på ett ställe. Tyvärr har kattfoten minskat rejält de senaste decennierna eftersom dess livsmiljöer; ängs- och hagmarker har minskat.

Här avslutade jag guidningen och så gick vi tillsammans igenom alla blommor, gräs, svampar, mossor, lavar och spår av insekter vi sett. När man räknar upp dem så här så blir det som ett tydligt kvitto på vilken fantastisk biologisk mångfald vi hade upplevt.

Och deltagarna var alldeles lyriska, tyckte det hade varit så fantastiskt, så härligt med de poetiska inslagen, att jag var en superpedagog, att det blir en så speciell stämning med kvällsguidningar, att jag förmedlade ett brinnande engagemang för naturen och att det var en njutningsfull kväll. En av de yngre deltagarna tyckte att det var en så fin mindfulnessövning att gå med på mina guidningar, att man får gå ner i varv, släppa kontrollen och bara vara här och nu och njuta.